

DE REDACTIE PRIVAAT

PERSOON, VOORWERP, RELATIE

Frederik SWENNEN

Gewoon hoogleraar Universiteit Antwerpen

Advocaat

I. SITUERING

1. In deze *De Redactie Privaat* buig ik me over het poreuzer wordende grensgebied tussen enerzijds het personen- en familierecht – mijn vakgebied – en anderzijds het goederenrecht; in het bijzonder over het verwaterende onderscheid tussen de juridische entiteiten persoon en voorwerp in het privaatrecht. Daartoe ga ik kort in op de herkomst, het heden en de voor mij wenselijke toekomst van dat onderscheid – telkens binnen de grenzen van *De Redactie Privaat* als opzet.

2. De aanleiding voor deze *De Redactie Privaat* was de vraag waarom het hedendaagse privaatrecht als uitgangspunt¹ nog steeds een strikte tweedeling creëert in de regulering van het complexe web van relaties met andere entiteiten² – menselijk of niet-menselijk, levend (*‘animate’*) of niet-levend (*‘inanimate’*) – waarin elke mens is ingebed.

Om maar één voorbeeld te noemen: de toenmalige Europese Commissie voor de Rechten van de Mens sloot in 1976 de relatie tussen een mens en een hond uit van de werkingssfeer van het recht op eerbiediging van het gezins- en

¹ Hierna in nr. 9 wijs ik nog op de – veeleer symbolische – toevoeging van een derde categorie, nl. dieren met gevoelsvermogen, in art. 3.38 BW. Hierover ook V. SAGAERT, *Goederenrecht*, in *Beginselen van Belgisch Privaatrecht, Deel V* (Mechelen: Wolters Kluwer 2021), nr. 151 en 153.

² Ik gebruik het begrip ‘entiteit’ om filosofisch meer omstrede begrippen als ‘ding’ te vermijden. Zie over het begrip ‘ding’, onder verwijzing naar Martin Heidegger, met name B. LATOUR en P. WEIBEL, *Making Things Public: Atmospheres of Democracy* (Cambridge (MA): MIT Press 2005).

familielevens bedoeld in artikel 8 EVRM³. Een inwoner van Reykjavik kon zich op dat recht niet beroepen om ondanks een andersluidende gemeenteverordening een hond te mogen houden⁴. Gezins- en familielevens verwijst volgens de Europese Commissie en het Hof immers “*predominantly, to relationships between living human beings*” (mijn onderlijning)⁵, “*especially in the emotional field, for the development and fulfilment of one’s own personality*”⁶.

Vergeleken met de relaties van mensen met andere mensen (personen⁷/subjecten), worden iemands relaties met niet-menselijke entiteiten (voorwerpen⁸/objecten) juridisch op een heel andere leest geschoeid⁹. Natuurlijk beschermt het recht wel de relatie tussen personen en voorwerpen, niet het minst via het eigendomsrecht (art. 1 Eerste Protocol EVRM). Eigendom vormde hierbij, zeker in continentale rechtsstelsels, lang een vooraf gedefinieerde en statische categorie¹⁰. De vrije verhandelbaarheid¹¹ van de goederen die het voorwerp zijn van het eigendomsrecht, staat daarbij voorop: ze zijn inwisselbaar (*interchangeable*)¹² voor een bepaalde eigenaar, en scheidbaar (*separable*)¹³ van die bepaalde eigenaar. Belangrijker is dat de persoon eenzijdig en hiërarchisch *dominium* uitoefent over de niet-menselijke entiteiten die het voorwerp zijn van zijn eigendomsrecht, in het bijzonder over de niet-levende entiteiten. In deze bijdrage bouw ik verder op de kritiek die er de afgelopen decennia is gekomen op die statische en hiërarchische structuur van eigendom als recht.

3. De strikte tweedeling in relaties van mensen met andere entiteiten die ik hiervoor beschreef, gaat natuurlijk terug op het radicaal binaire onderscheid dat in westerse rechtsstelsels wordt gemaakt tussen de statische categorieën

³ ECRM 18 mei 1976 (ontv.), nr. 6825/74, X./IJsland.

⁴ Onder verwijzing naar het recht op eerbiediging van het *privéleven* slaat de balans vandaag in het Belgische huurrecht soms anders door. Zie daarover T. VANDROMME, “Oud BW Art. 1728”, in *Overzicht Bijzondere Overeenkomsten* (Mechelen: Wolters Kluwer 2021), nr. 17 e.v.

⁵ EHRM 20 juli 2021, nr. 12886/16, *Polat/Oostenrijk*, § 48.

⁶ ECRM 18 mei 1976 (ontv.), nr. 6825/74, X./IJsland.

⁷ Art. 1.3 BW.

⁸ Art. 3.38 BW.

⁹ De relatie van een mens tot al dan niet artificiële en al dan niet afgescheiden elementen van eigen lichaam en geest laat ik hierbij in het midden.

¹⁰ Art. 3.50 BW; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality* (Aldershot: Ashgate 2001), 25; A. DI ROBILANT, “Property: A Bundle of Sticks or a Tree?”, 66 *Vanderbilt Law Review* 2013, (869) 871. Vanaf de late 19de eeuw heeft de theorie van de *bundle of rights/bundle of sticks* opgang gemaakt. Zie over die ‘hohfeldiaanse’ opvatting verder nr. 6.

¹¹ S. KEENAN, “Property. Changing Formations of Having and Being”, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities* (Oxford: Oxford University Press 2020), (531) 535.

¹² M. DAVIES, “Material subjects and vital objects — prefiguring property and rights for an entangled world”, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 52-53.

¹³ J.E. PENNER, *The Idea of Property in Law* (Oxford: Oxford University Press 1997), 111.

van menselijke persoon enerzijds en niet-menselijk voorwerp anderzijds, als elkaars antoniemen¹⁴.

Mijn standpunt is dat die radicale tegenstelling, waarbij het voorwerp wordt gereduceerd tot middel onder het *dominium* van de persoon, onrecht doet aan de diepe verwevenheid (*entanglement*) in de relaties tussen menselijke en ook niet-menselijke entiteiten.

Het recht speelt veeleer een constitutieve dan een declaratieve rol bij de instandhouding van die tegenstelling: “*law quite literally makes the difference*”¹⁵. Margaret Davies verwijst in dit verband naar een “*tightly conceptualized triad*”¹⁶ tussen recht, persoon en voorwerp, veeleer dan naar een enkele dichotomie tussen persoon en voorwerp. Zij geeft daarmee tegelijk een hoopgevende boodschap over de transformatieve kracht van het recht, richting een volwaardiger erkenning van ook iemands relaties met niet-menselijke entiteiten¹⁷. Daartoe zal ik in deze *De Redactie Privaat* een aanzet tot alternatieve benadering in de wenselijke toekomst geven.

4. Hierna beschrijf ik eerst de historische overgang van een artificialistische naar een naturalistische opvatting van mensen ten opzichte van niet-menselijke entiteiten, en van de oorspronkelijke tweedeling tussen *res* en *persona* in het Romeinse recht naar de post-hohfeldiaanse opvatting van eigendom als een relatie tussen personen ten opzichte van voorwerpen. Vervolgens ga ik in op de dode hoeken die als gevolg van die opvatting bestaan, en welke strategieën in de hedendaagse rechtswetenschap worden voorgesteld om die te verhelpen. Ten slotte maak ik een ‘prefiguratieve oefening’¹⁸ over de toekomst, zonder het wenselijke juridische landschap in detail te schetsen.

II. VAN ARTIFICIALISME NAAR NATURALISME, VAN MATERIALISERING NAAR DEMATERIALISERING

5. Het hedendaagse juridische concept persoon is naturalistisch opgevat, in die zin dat het aansluit bij de biologische invulling van dat woord als

¹⁴ M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 2.

¹⁵ A. POTTAGE, “Introduction: the fabrication of persons and things”, in A. Pottage en M. Mundy (eds.), *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social: Making Persons and Things* (Cambridge: Cambridge University Press 2004), (1) 5.

¹⁶ M. DAVIES, “Distributed Cognition, Distributed Being, and the Foundations of Law”, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law* (Cham: Springer International Publishing 2020), (205) 211.

¹⁷ Ook in die zin K. KNORR CETINA, “Sociality with Objects: Social Relations in Postsocial Knowledge Societies”, 14 *Theory, Culture & Society* 1997, 1-30.

¹⁸ M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 38.

levend menselijk wezen: het verwijst naar een levende mens (natuurlijke persoon) dan wel naar een vereniging of vennootschap van levende mensen in een rechtspersoon, of naar een kapitaal dat door een natuurlijke of rechtspersoon is afgezonderd (stichting).

Die naturalistische invulling is pas in de moderne westerse rechtsfilosofie ontstaan.

Onder het Romeinse recht is eerst de betekenis van het rechtsbegrip *persona* geëvolueerd “*from mask to legal role, to status to legal capacity*”¹⁹. Vooral de laatste twee begrippen zijn hier relevant. Terwijl “*status*” (staat) verwijst naar de kwalificatie van een entiteit als onveranderlijk “*Zurechnungspunkt*”²⁰ (rechtspersoon zijn)²¹, verwijst “*legal capacity*” (bekwaamheid) naar de veranderlijke inhoud van die toewijzing voor deze persoon (*caput*, het hebben van rechtspersoonlijkheid; in de hedendaagse rechtsterminologie: het geheel van rechten en plichten)²². In het *ius civile* verwees het concept persoon niet naar een natuurlijke eigenschap maar werd het als juridische eigenschap gehecht aan een entiteit opdat die een juridisch geregelde rol zou kunnen opnemen ten opzichte van alle andere menselijke en niet-menselijke entiteiten²³. Het concept persoon was in die zin een fictief concept²⁴, in zoverre elke entiteit, ook niet-menselijk, als persoon kon worden gecategoriseerd²⁵. Vandaar wordt deze benadering ook wel de artificialistische benadering genoemd; ik duid ze hierna aan als premodern.

¹⁹ B. VAN BEERS, “The Changing Nature of Law’s Natural Person: The Impact of Emerging Technologies on the Legal Concept of the Person”, 18 *German Law Journal* 2017, (559) 573.

²⁰ H. KELSEN, *Reine Rechtslehre* (Tübingen: Mohr Siebeck 2008), 65.

²¹ A. GOROVTSSEFF, “Etudes de principologie du droit: Théorie de l’objet en droit”, *Revue du droit public et de la science politique en France et à l’étranger* 1925, (195) 201.

²² B. BROZEK, “The troublesome ‘person’”, in *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn* (Cham: Springer 2017), (3) 8; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 59; J. FROW, “Personhood”, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities* (Oxford: Oxford University Press 2020), (273) 273-274; A. GREAR, “Law’s Entities: Complexity, Plasticity and Justice”, 4 *Jurisprudence* 2013, (76) 78-79, 82; C. GRZEGORCZYK, “Le sujet de droit: trois hypostases in Le sujet de droit”, 34 *Archives de philosophie du droit* 1989, (9) 12-13; V. KURKI, “Why Things Can Hold Rights: Reconceptualizing the Legal Person”, in V. Kurki en T. Pietrzykowski (eds.), *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn* (Cham: Springer International Publishing 2017), (69) 70; V. KURKI, “Animals, slaves, and corporations: analyzing legal thinghood”, 18 *German Law Journal* 2017, (1069) 1072.

²³ Y. HORSMAN en F.-W. KORSTEN, “Introduction: Legal Bodies: Corpus/Persona/Communitas”, 28 *Law & Literature* 2016, (277-285).

²⁴ M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 38; A. GREAR, 4 *Jurisprudence* 2013, (76) 82; B. VAN BEERS, 18 *German Law Journal* 2017, (559) 570-571.

²⁵ R. DEMOGUE, “La notion de sujet de droit”, *Revue trimestrielle de droit civil* 1909, (611) 637; A. GOROVTSSEFF, “La lutte autour de la notion de sujet de droit”, 25 *Revue trimestrielle de droit civil* 1926, (881) 885; C. GRZEGORCZYK, 34 *Archives de philosophie du droit* 1989, (9) 16, 22; P.A.N. HOUWING, *Subjectief recht, rechtssubject, rechtspersoon* (Zwolle: Tjeenk Willink 1939), 52.

Pas in de loop van de Middeleeuwen verwaterde die premoderne invulling uit het Romeinse recht. Onder invloed van het christendom werd het concept persoon ‘vleselijk’ ingevuld als een natuurlijke eigenschap van een levende mens. De premoderne opvatting werd zodoende vervangen door een naturalistische²⁶, die ik hierna aanduid als modern.

Die evolutie leidde vervolgens naar het moderne concept van de levende mens als autonoom, moreel en verantwoordelijk subject, met *agency* en de mogelijkheid om een levensplan na te streven²⁷. De levende mens werd dus een rechts-subject, waarbij dit laatste juridische concept samensmolt met het juridische concept persoon²⁸. Omgekeerd bekeken, kunnen dan alle andere entiteiten – levend of niet²⁹ – dan levende mensen niet worden beschouwd als autonome, morele en verantwoordelijke subjecten, en hebben ze geen ‘*agency*’ en geen mogelijkheid om een levensplan na te streven³⁰. Omdat zij dus niet bestaan als subject, kunnen in principe alle³¹ niet-menselijke entiteiten als object worden toegeëigend door menselijke rechtssubjecten, als

²⁶ M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, “Brave New Law: Personhood in the Age of Biolegality”, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law* (Cham: Springer International Publishing 2020), (1) 6; J. DABIN, *Le droit subjectif* (Paris: Dalloz 1952), 107-108; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 52, 55; J. FROW, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (273) 274; A. GREAR, 4 *Jurisprudence* 2013, (76) 81.

²⁷ B. BROZEK, in *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, (3) 5 e.v.; M. BUSSE en V. STRANG, “Introduction”, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation* (Oxford: Berg Publishers 2011), (1) 6; J. DABIN, *Le droit subjectif*, 107-108, 110; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 51, 68; M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (55) 57; J. FROW, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (273) 276-278, 281; A. GREAR, 4 *Jurisprudence* 2013, (76) 83; C. GRZEGORCZYK, 34 *Archives de philosophie du droit* 1989, (9) 17; V. KURKI, in V. Kurki en T. Pietrzykowski (eds.), *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, (69) 72-73; V. KURKI, 18 *German Law Journal* 2017, (1069) 1073 e.v.; M.J. RADIN, *Reinterpreting Property* (Chicago: The University of Chicago Press 1993), 38 e.v.; T. SELKÄLÄ en M. RAJAVUORI, “Traditions, myths, and utopias of personhood: an introduction”, 18 *German Law Journal* 2017, (1017) 1021-1022; J. STRANGAS, “Les implications philosophiques de la notion de sujet de droit in Le sujet de droit”, 34 *Archives de Philosophie du droit* 1989, (123) 132.

²⁸ Zie ook A. GREAR, 4 *Jurisprudence* 2013, (76) 79-80.

²⁹ J. DABIN, *Le droit subjectif*, 112.

³⁰ G. CORNU, “Rapport de synthèse”, in *La personne humaine, sujet de droit* (Paris: Presses universitaires de France 1994), (219), 229; L. TEN HAAF, “Unborn and future children as new legal subjects: an evaluation of two subject-oriented approaches — the subject of rights and the subject of interests”, 18 *German Law Journal* 2017, (1091) 1114.

³¹ Zie niettemin over de principiële onmogelijkheid tot private toe-eigening of verwerving van persoonlijke en zakelijke gebruiksrechten op openbare domeingoederen V. SAGAERT, *Goederenrecht*, nr. 269 en 276.

middel om hun levensplan na te streven³². Tot ver in de 20ste eeuw is die instrumentalisering van objecten stellig bevestigd in de rechtsleer: “*c’est le destin des choses d’avoir une destination qui est de servir l’humanité*”³³. Het bestaan van niet-menselijke entiteiten werd zo beperkt tot de mogelijkheid om, na toe-eigening, als goed, voorwerp te worden van zakelijke rechten van menselijke subjecten: “*rights over them never filtered down to them*”³⁴.

6. In die strikte tweedeling tussen subjecten en objecten is eigendom van (en andere zakelijke rechten op) voorwerpen een relatie; maar tussen wie en/of wat?

Tot na de Verlichting verwees het begrip eigendom naar een rechtstreekse relatie tussen subject en object³⁵. Objecten bevonden zich buiten het menselijk subject, dat geacht werd er geen intrinsieke relatie mee te hebben en er dus volledig onafhankelijk van te zijn. Maar ondanks die categoriale scheiding tussen subject en object waren de twee categorieën toch onmiddellijk met elkaar verweven³⁶, want eigendom werd net beschouwd als het “*Dasein der Persönlichkeit*”³⁷. De manier om iemands subjectiviteit en individualiteit³⁸ te voltooien, was deze “*objektiv*”³⁹ te maken door objecten in de externe sfeer in bezit te nemen. Door zijn wil in externe objecten te leggen⁴⁰, constitueert het subject zowel subject als object als zodanig⁴¹. De 19de-eeuwse personalistische vermogensleer van Charles Aubry en Charles Rau geeft die opvatting ook weer: “*L’idée de patrimoine est le corollaire de l’idée de personnalité*”; het vermogen is de “*émanation de la personne*”⁴².

³² M. BUSSE en V. STRANG, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (1) 3; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 25; M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 37; S. KEENAN, “Subversive Property. Reshaping Malleable Spaces of Belonging”, 19 *Social & Legal Studies* 2010, (432) 424-425.

³³ J. DABIN, *Le droit subjectif*, 112.

³⁴ P. J. WILLIAMS, “Alchemical Notes: Reconstructing Ideals from Deconstructed Rights”, 22 *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Review* 1987, (401) 421.

³⁵ A. GOROVTSSEFF, *Revue du droit public et de la science politique en France et à l’étranger* 1925, (195) 201.

³⁶ M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biogenerality: Brave New Law*, (205) 208.

³⁷ G.W.F. HEGEL, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Berlin: de Gruyter 2017), § 51.

³⁸ M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, (209), 4.

³⁹ G.W.F. HEGEL, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, § 46.

⁴⁰ S. KEENAN, 19 *Social & Legal Studies* 2010, (432) 424.

⁴¹ C. GRZEGORCZYK, 34 *Archives de philosophie du droit* 1989, (9) 15; S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, in *Social Justice* (Oxon: Routledge 2015), 66-70.

⁴² C. AUBRY en C. RAU (6de ed. door P. ESMEIN), *Droit civil français, IX* (Paris: Librairies Techniques 1953), § 573. Hierover ook V. SAGAERT, *Goederenrecht*, nr. 106.

In tegenstelling tot die gematerialiseerde opvatting van eigendom als relatie tussen een persoon en een voorwerp heeft de post-hohfeldiaanse⁴³ rechtstheorie eigendom gedefinieerd als een relatie tussen personen/subjecten onderling *met betrekking tot* voorwerpen/objecten⁴⁴. Hoewel eigendom dus nog steeds betrekking heeft op objecten⁴⁵, wordt de relatie gedematerialiseerd: het onderliggende materiële object wordt juridisch ‘vertaald’ in een bundel abstracte bevoegdheden, die dan het immateriële object van het eigendomsrecht wordt⁴⁶. Zo gezien bestaat eigendom in rechten die betrekking hebben op sociaal gedrag⁴⁷ – vooral dan het recht om anderen uit te sluiten, zodat “*dominion over things is also imperium over our fellow human beings*”⁴⁸. Het gevolg van die beweging is dat persoon en voorwerp als entiteiten verder van elkaar verwijderd geraken.

III. DODE HOEKEN TUSSEN PERSOON EN VOORWERP

7. De evolutie naar de moderne opvatting van het persoonsbegrip heeft de volledige objectificatie van niet-menselijke entiteiten tot gevolg gehad. Aan deze laatste komt nog slechts juridische relevantie toe in zoverre menselijke subjecten er handelingen mee stellen. Wat objecten zijn en doen, hangt dus volledig af van de betekenis die zij hebben in de ogen van de mens, en van de wijze waarop die betekenis, in de gedematerialiseerde opvatting van eigendom, wordt gecodeerd in rechtsbetrekkingen tussen mensen.

⁴³ W.N. HOHFELD, “Some fundamental legal conceptions as applied in judicial reasoning”, 23 *Yale Law Journal* 1913, 16-59; W.N. HOHFELD, “Fundamental legal conceptions as applied in judicial reasoning”, 26 *Yale Law Journal* 1917, 710-770.

⁴⁴ J. DABIN, *Le droit subjectif*, 107; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 6, 26; M. DAVIES, *Property. Meanings, Histories, Theories* (Oxon: Routledge-Cavendish 2007), 13, 20-21; A. GOROVITSEFF, 25 *Revue trimestrielle de droit civil* 1926, (881) 923; A. GOROVITSEFF, “Nouvelles recherches sur le problème du sujet de droit”, 26 *Revue trimestrielle de droit civil* 1927, (5) 13-14; A. RAHMATIAN, “Intellectual property and the concept of dematerialised property”, 6 *Modern Studies in Property Law* 2011, 365-366; V. SAGAERT, *Goederenrecht*, nr. 58.

⁴⁵ Althans wanneer het gaat om lichamelijke voorwerpen in de zin van art. 3.40 BW, in welk geval eigendom wordt “*reified by the physical thing*” (A. RAHMATIAN, 6 *Modern Studies in Property Law* 2011, 368). In deze tekst ga ik verder niet in op onlichamelijke voorwerpen, waarvan eigendom vragen van een nog andere orde doet rijzen.

⁴⁶ M. BUSSE en V. STRANG, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (1) 2; D. COOPER, “Opening Up Ownership: Community Belonging, Belongings, and the Productive Life of Property”, 32 *Law & Social Inquiry* 2007, (625) 628; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 36-37; A. GOROVITSEFF, *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger* 1925, (195) 240. Zie ook C. AUBRY en C. RAU, *Droit civil français*, § 573: “le droit n'envisage pas les choses [...] dans leur matérialité, mais en tant qu'ils sont l'objet de droits et d'obligations”.

⁴⁷ A. RAHMATIAN, 6 *Modern Studies in Property Law* 2011, 365-366 en 367-368.

⁴⁸ M.R. COHEN, “Property and Sovereignty”, 13 *Cornell Law Review* 1927, (8) 13. Zie ook A. RAHMATIAN, “Indirect Sovereignty through Property Rights”, 7 *Notre Dame J. Int'l Comp. L.* 2017, 58.

De premoderne opvatting van het persoonsbegrip liet nog een zekere speelruimte in de precieze juridische afbakening van menselijke tegenover niet-menselijke entiteiten. In de moderne opvatting is die speelruimte in theorie volledig verdwenen vanwege de *summa divisio* tussen menselijke eigenaars en niet-menselijke eigendom. Die principiële tweedeling komt, echter, in toenemende mate onder druk te staan⁴⁹. Ik geef drie evoluties aan waarin dat zo is.

8. Ten eerste herinneren verschillende strekkingen in de rechtsleer aan de veeleer cultuurhistorische dan natuurlijke aard van de tweedeling tussen menselijke en niet-menselijke entiteiten⁵⁰.

Het klopt natuurlijk dat de afbakening van het moderne persoonsbegrip, tot levende, autonome en menselijke entiteiten, altijd een voorafgaande juridische beslissing vergt over grensgevallen (*borderline cases*)⁵¹. Of entiteiten al dan wel nog *leven* (doorgaans vanaf ergens tussen conceptie en geboorte tot ergens tussen klinische of hersendood en het vergaan), *autonoom* zijn (denk aan de discussies over minderjarigen en beschermde meerderjarigen) en *menselijk* (met name kunstmatige intelligentie, cyborgs, chimaera's en hybriden)⁵² is per slot van rekening een juridische beslissing en geen natuurlijk onderscheid.

In heel wat rechtsleer is geprobeerd om de dode hoeken in dit verband te overbruggen met uiteenlopende zienswijzen op de essentie van het subjectieve recht, bijvoorbeeld met een beroep op de belangentheorie en de wilstheorie⁵³,

⁴⁹ M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 24.

⁵⁰ M. BUSSE en V. STRANG, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (1) 6; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 56; J. FROW, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (273) 275.

⁵¹ M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 25.

⁵² M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (55) 56-57; T. PIETRZYKOWSKI, "The Idea of Non-personal Subjects of Law", in V. Kurki en T. Pietrzykowski (eds.), *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn* (Cham: Springer International Publishing 2017), (49) 54; B. VAN BEERS, "The Obsolescence of Human Beings' and the Non-obsolescence of Law's Natural Persons: Transformations of Legal Personhood Through the Lens of 'Promethean Shame'", in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law* (Cham: Springer International Publishing 2020), (187) 189.

⁵³ J. DABIN, *Le droit subjectif*, 92-93; A. GOROVITSEFF, 25 *Revue trimestrielle de droit civil* 1926, (881) 883, 909, 926-927, 940, 957; V. KURKI, 18 *German Law Journal* 2017, (1069) 1079-1080; V. KURKI, in V. Kurki en T. Pietrzykowski (eds.), *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, (69) 71.

of door het onderscheid te maken tussen rechtsbekwaamheid, handelingsbekwaamheid en genotsbekwaamheid⁵⁴.

9. Ten tweede heeft het beweerde categoriale onderscheid tussen subjecten en objecten altijd al onder druk gestaan door de vele gevallen van objectificatie van subjecten en subjectificatie van objecten.

De voorbeelden van objectificatie van subjecten⁵⁵ gaan doorheen de geschiedenis van bezitsslavernij, over *coverture*⁵⁶ en hedendaagse vormen van objectificatie van lichamen van vrouwen – bijvoorbeeld in het kader van draagmoederschap, via de marxistische kritiek op de kapitalistische organisatie van de arbeidsmarkt, tot discussies over de kwalificatie van menselijk lichaamsmateriaal. Al die voorbeelden komen neer op de vraag of en in welke mate een (deel van een) persoon (ook) een voorwerp kan zijn dat al dan niet vatbaar is voor eigendom of andere zakelijke rechten⁵⁷.

Omgekeerd staat de strikte tweedeling tussen menselijke en niet-menselijke entiteiten ook op gespannen voet met de gevallen van subjectificatie van objecten met het oog op de toekenning van rechtsbescherming ten opzichte van mensen – bijvoorbeeld van niet-menselijke dieren of van natuurlijk of cultureel erfgoed⁵⁸. Die rechtsbescherming werd traditioneel gerechtvaardigd met een beroep op onderliggende morele, economische, esthetische enz. belangen van de mensheid in het algemeen of van specifieke mensen in het bijzonder⁵⁹. De hedendaagse doctrine beschouwt de omweg via menselijke

⁵⁴ B. BROZEK, in *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, (3) 8; J. DABIN, *Le droit subjectif*, 80-83, 104-105; C. GRZEGORCZYK, 34 *Archives de philosophie du droit* 1989, (9) 16 e.v.; P.A.N. HOUWING, *Subjectiefrecht, rechtssubject, rechtspersoon*, 44, 45, 50; V. KURKI, in V. Kurki en T. Pietrzykowski (eds.), *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, (69) 75, 78-81; J. STRANGAS, 34 *Archives de Philosophie du droit* 1989, (123) 136.

⁵⁵ M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 2; M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 42.

⁵⁶ *Coverture* was de verdergaande Engelse variant van de maritale macht van de echtgenoot in continentale stelsels. W. BLACKSTONE, *Commentaries on the laws of England* (Oxford: Clarendon 1765): “By marriage, the husband and wife are one person in law: that is, the very being or legal existence of the woman is suspended during the marriage, or at least is incorporated and consolidated into that of the husband: under whose wing, protection, and cover, she performs everything; [...] is said to be [...] under the protection and influence of her husband [...]”. De tekst is beschikbaar op <https://www.gutenberg.org/files/30802/30802-h/30802-h.htm> (geraadpleegd op 22 december 2022).

⁵⁷ D. COOPER, 32 *Law & Social Inquiry* 2007, (625) 644-645; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 3, 9 e.v., 24; M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 41; J. E. PENNER, *The Idea of Property in Law*, 123, 125; P.J. WILLIAMS, 22 *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Review* 1987, (401) 424.

⁵⁸ M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 41, 53; L.S. UNDERKUFFLER, *The Idea of Property: Its Meaning and Power* (Oxford-New York: Oxford University Press 2003), 110; P.J. WILLIAMS, 22 *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Review* 1987, (401) 426-427.

⁵⁹ G. CORNU, in *La personne humaine, sujet de droit*, (219) 229; J. DABIN, *Le droit subjectif*, 112-113; A. GOROVTSSEFF, 25 *Revue trimestrielle de droit civil* 1926, (881) 965-966.

belangen echter in toenemende mate als te wankel en stelt voor om niet-menselijke entiteiten te erkennen als eigen belangen- of rechthebbenden – zonder ze daarom op te waarderen tot (volwaardige) personen⁶⁰. Sommige auteurs stellen in dit verband de invoering voor van juridische tussencategorieën⁶¹ – zoals in Boek 3 Belgisch BW met dieren is gebeurd. Het is hierbij enigszins paradoxaal dat het moderne persoonsbegrip, naar het voorbeeld van de mens, wordt uitgebreid tot niet-menselijke entiteiten – bijvoorbeeld tot niet-menselijke dieren, op grond van hun biologische gelijkenis met de mens (bv. wezens met gevoel) of morele verwantschap met de mens (bv. gezelschapsdieren)⁶². Anna Grear omschrijft dit als de antropomorfe aandrijving (*anthropomorphic traction*)⁶³ van het recht: de mens van vlees en bloed is ook voor de juridische zichtbaarheid en (be)sprekbaarheid van andere entiteiten het prototype.

De voorgaande evoluties zorgen ervoor dat de grens tussen persoon en voorwerp nog minder helder wordt⁶⁴ en verder vervaagt⁶⁵ – als een aquarel.

10. Ten derde, en meer fundamenteel, lijkt een strikte tweedeling tussen subjecten en objecten mij paradoxaal genoeg onverenigbaar met de persoonlijkheidstheorieën van eigendom waarop de *summa divisio* tussen persoon en voorwerp uiteindelijk is gebouwd⁶⁶.

De traditionele invulling van eigendom laat niet toe juridische zichtbaarheid en (be)sprekbaarheid te bieden aan iemands relaties met voorwerpen die een bijzondere persoonlijke betekenis hebben “*especially in the emotional field, for the development and fulfilment of one’s own personality*”⁶⁷. Voortbouwend op Margaret Radin⁶⁸ zal ik die in deze bijdrage persoonlijke voorwerpen noemen.

⁶⁰ Bv. V. KURKI, 18 *German Law Journal* 2017, (1069) 1079-1080. Zie ook M. VATTER, “Nature’s Law or Law’s Law? Community of Life, Legal Personhood, and Trusts”, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (225) 226.

⁶¹ J. STRANGAS, 34 *Archives de Philosophie du droit* 1989, (123) 157. Zie ook M. VATTER, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (225) 227.

⁶² A. ALVAREZ-NAKAGAWA, “Law as Magic. Some Thoughts on Ghosts, Non-Humans, and Shamans”, 18 *German Law Journal* 2017, (1247) 1265; T. SELKÄLÄ en M. RAJAVUORI, 18 *German Law Journal* 2017, (1017) 1044-1046; J. STRANGAS, 34 *Archives de Philosophie du droit* 1989, (123) 157.

⁶³ A. GREAR, 4 *Jurisprudence* 2013, (76) 79.

⁶⁴ M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 25.

⁶⁵ M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*, 8, 9, 10; B. VAN BEERS, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (187) 195.

⁶⁶ M. BUSSE en V. STRANG, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (1) 6-7; S. KEENAN, 19 *Social & Legal Studies* 2010, (432) 424; M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*, 1, 7 e.v.

⁶⁷ ECRM 18 mei 1976 (ontv.), nr. 6825/74, X./IJsland.

⁶⁸ M.J. RADIN, “Property and personhood”, *Stanford Law Review* 1982, 957-1015; M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*.

De dubbele betekenis van het Engelse begrip *property* geeft in dit verband beter aan wat ik bedoel: iemands *eigendom* kan als het ware diens *eigenschap* prijsgeven. In het bijzonder iemands groepstoebehoren (deel-geheel; bv. als lid van een familie) kan op die manier tot uiting komen in eigendom (subject-object; bv. familiesouvenirs). Daarover is heel boeiend empirisch onderzoek gevoerd in kleine gemeenschappen⁶⁹.

De indeling van goederen in ons goederenrecht onderscheidt persoonlijke voorwerpen niet van andere, laat staan dat er een bijzonder statuut aan zou toekomen⁷⁰. Dat geeft soms aanleiding tot discussie in rechtspraak en rechtsleer. In mijn vakgebied zijn de reeds genoemde familiesouvenirs het voorbeeld bij uitstek: zij vormen voor familieleden het aanknopingspunt naar hun familie-toebehoren. Er is wel wat discussie of en, zo ja, in welke mate familiesouvenirs (daarom) zijn onttrokken aan de gemeenschappelijke regels van het (huwelijks)goederenrecht of het erfrecht, en of de venale waarde van de familiesouvenirs in dat verband relevant is⁷¹. Ook in het beslagrecht is er discussie over een eventuele bijzondere regeling voor familiesouvenirs en andere persoonlijke voorwerpen, al dan niet ongeacht hun venale waarde⁷². In het buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht gaat beperkt aandacht naar de volledige vergoeding van schade aan persoonlijke voorwerpen of (huis) dieren en van morele schade in dat verband⁷³. Ook in het publiekrecht zijn er sporen terug te vinden van de bijzondere bescherming van persoonlijke

⁶⁹ D. COOPER, 32 *Law & Social Inquiry* 2007, 625-664; M. STRATHERN, "Sharing, Stealing and Borrowing Simultaneously", in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation* (Oxford: Berg Publishers 2011), 23-41.

⁷⁰ Zie ook S. KEENAN, 19 *Social & Legal Studies* 2010, (432) 434; S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, 16, 166 e.v.

⁷¹ C. JONGHMANS, "La transmission successorale des souvenirs de famille" (noot onder Luik 13 juni 1980), *RTDF* 1980, 406-409; C. LECLERCQ, "Le sort des souvenirs de famille en cas de partage", *JT* 1948, 88-89; J. SACE, "La dévolution successorale des souvenirs de famille: quelques réflexions", in *Liber amicorum Marc Châtel* (Antwerpen: Kluwer 1991), 367-382; H. VANDENBERGHE en S. SNAET, *Mede-eigendom*, in *Beginselen van Belgisch Privaatrecht, deel V, Boek III* (Antwerpen: Kluwer en Story-Scientia 1997), nr. 31 (grafkelders en monumenten) en 32 (familiestukken); M. VERWILGHEN, "Présents d'usage, souvenirs et bijoux de famille", *Revue du notariat belge* 1990, 574-588.

Frankrijk: R. DEMOGUE, "Souvenirs de famille et leur condition juridique", *RTDC* 1928, 28-73; R. SAVATIER, "Souvenirs personnels et sépulture de famille", *Rép.gén.prat.not.* 1960, Art. 27 946; F. ZENATI, "Propriété et droits réels", *Revue trimestrielle de droit civil* 1996, 420-422.

Duitsland: M. LÖHNING, "§ 2047 Verteilung des Überschusses", in *Staudinger BGB* (2020).

⁷² G. DE LEVAL, *Traité des saisies. Règles générales* (Luik: Faculté de Droit de Liège 1988), 135-136; E. DIRIX, *Beslag*, in *APR* (Mechelen: Wolters Kluwer 2018), 135, "Saisie-exécution", in *Pandectes belges*, nr. 211 e.v. en de verwijzingen daar.

⁷³ C. DE COSTER, "Morele schadevergoeding bij dierlijk lijden: hoe ver gaat het sentiment?" (noot onder Luik 23 februari 2016), *TBBR* 2018, 335-338; T. VANSWEEVELT en B. WEYTS, *Handboek buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht* (Antwerpen: Intersentia 2009), 748-749.

voorwerpen, bijvoorbeeld de bestraffing van de schending van het briefgeheim als een van de misdrijven tegen personen in artikel 460 Sw.⁷⁴.

Sommige auteurs staan daarom een ‘hermaterialisering’ voor van de opvatting van eigendom, opdat er zichtbaarheid en (be)spreekbaarheid zou ontstaan voor de rol die niet-menselijke entiteiten spelen in het leven en de identiteit van de mensheid in het algemeen of van mensen in het bijzonder⁷⁵. Belangwekkend in dit verband is, zoals vermeld, de theorie die Margaret Radin heeft uitgewerkt over persoonlijke⁷⁶ of constitutieve⁷⁷ eigendom – zoals van de gezinswoning⁷⁸ of van een trouwring – waaraan mensen als personen bijzonder gehecht zijn, en waarvoor zij een bijzonder eigendomsregime heeft voorgesteld. Haar theorie verwijst uitdrukkelijk naar de hegeliaanse en lockeaanse beschrijvingen van eigendom als constitutief voor de persoonlijkheid⁷⁹. Inbreuken op persoonlijke eigendom zijn in deze visie inbreuken op de persoon⁸⁰; vandaar ook het nauwe verband tussen de bescherming van iemands eigendom en van zijn privacy, bijvoorbeeld in de onschendbaarheid van de woning⁸¹.

11. Vaststelling op basis van het voorgaande: “[p]reviously taken-for-granted notions of ‘persons’, ‘things’ and ‘relations’ are thoroughly destabilized”⁸².

En toch blijkt de moderne *summa divisio* tussen persoon en voorwerp moeilijk te ontmantelen. De dode hoeken tussen persoon en voorwerp die ik zonet besprak, gaven namelijk slechts aanleiding tot strategieën die erop gericht zijn die dode hoeken weg te werken: door de grens tussen persoon en voorwerp te verleggen; door de categorieën van persoon en voorwerp te relativiseren via de objectificatie van personen en de subjectificatie van voorwerpen; door rechten toe te kennen aan andere entiteiten dan personen; door te aanvaarden dat persoon en voorwerp niet noodzakelijk nog wederzijds uitsluitende

⁷⁴ Zie in de context van het familierecht ook C. DECLERCK, “Briefgeheim tussen echtgenoten. Brave echtgenoten komen in de hemel, slimme echtgenoten overal”, in C. Declerck en P. Foubert (eds.), *Geheimen in het recht* (Antwerpen: Intersentia 2011), 241-250.

⁷⁵ M. BUSSE en V. STRANG, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (1) 7.

⁷⁶ M.J. RADIN, *Stanford Law Review* 1982, 957-1015.

⁷⁷ M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*.

⁷⁸ De gezinswoning geniet met name in het familie(vermogens)recht een zeer sterke bescherming. Die houdt (meer) met ook andere overwegingen verband dan met de persoonlijke aard ervan; vandaar blijft die bescherming hier verder buiten beschouwing.

⁷⁹ M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*, 7, 39-40, 42, 44 e.v.

⁸⁰ M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 9.

⁸¹ M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*, 35, 56 e.v.

⁸² C. HANN, “Foreword”, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation* (Oxford: Berg Publishers 2011), (xv) xv. Zie ook S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, 5, 83-84; A. POTTAGE, in A. Pottage en M. Mundy (eds.), *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social: Making Persons and Things*, (1) 1, 3-4.

categorieën zijn die elkaar niet kunnen overlappen, zodat een entiteit tegelijk persoon en voorwerp kan zijn; of nog door tussencategorieën te creëren. Al die strategieën hebben met elkaar gemeen dat ze binnen de bestaande conceptuele kaders van de categorieën persoon en voorwerp blijven. De dichotomie tussen beide blijft als dusdanig onaangetast⁸³. De centrale plaats blijft ingenomen door de persoon/het subject, als enige entiteit met *agency*⁸⁴, zij het soms in een nieuwe hoedanigheid met betrekking tot voorwerpen, zoals bewaarder, rentmeester, *trustee* of als *husbandry*⁸⁵ – op zich ook een paternalistische term⁸⁶. Op die manier wordt de betekenis van niet-menselijke entiteiten nog altijd afgemeten aan rechten en belangen van mensen⁸⁷, bijvoorbeeld als een plicht van een eigenaar tegenover niet-eigenaren⁸⁸.

Ik sluit me aan bij diegenen die de tijd gekomen vinden voor een nieuwe ontologie en een daaraan verbonden nieuwe epistemologie⁸⁹, die de traditionele dichotome opvatting van subject en object overstijgen⁹⁰ en die nieuwe krijtlijnen voorstellen om de relaties tussen mensen en niet-menselijke entiteiten juridisch zichtbaar en (be)sprekbaar te maken. Een betrekkelijk recente strekking in de rechtsleer houdt zich bijvoorbeeld bezig met de betekenis van natuurlijk of cultureel erfgoed voor de mensheid in het algemeen en voor (on-) bepaalde groepen van levende mensen in het bijzonder⁹¹. Deze strekking stelt de premisse van de *summa divisio* wel fundamenteel in vraag: “*rather than*

⁸³ M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 41; M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (205) 217.

⁸⁴ M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*, 26.

⁸⁵ D. COOPER, 32 *Law & Social Inquiry* 2007, (625) 632; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 185; M. DAVIES, *Property. Meanings, Histories, Theories*, 14; M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (205) 217; M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (1) 14; M. VATTER, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (225) 232.

⁸⁶ *Husbandry* verwijst naar zorgvuldig beheer, initieel: van het huishouden, en in de context van de landbouw. Zie het lemma *husbandry* in *Oxford English Dictionary*.

⁸⁷ M. DAVIES, *Property. Meanings, Histories, Theories*, 109; M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*, 9, 43, 53.

⁸⁸ A. DI ROBILANT, 66 *Vanderbilt Law Review* 2013, (869) 876.

⁸⁹ M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 46; M. DE LA CADENA, “Earth-Beings: Andean indigenous religion, but not only”, in K. Omura, G.J. Otsuki, S. Satsuka en A. Morita (eds.), *The World Multiple. The Quotidian Politics of Knowing and Generating Entangled Worlds* (Routledge 2018), (20) 31; M. VATTER, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (225) 226-227.

⁹⁰ M. DAVIES, “Can property be justified in an entangled world?”, 17 *Globalizations* 2020, (1104) 1114.

⁹¹ G.S. ALEXANDER, “The human flourishing theory”, in H. Dagan en C. Zipursky (eds.), *Research Handbook on Private Law Theory* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2020), 203-219; M. DAVIES en N. NAFFINE, *Are Persons Property? Legal Debates about Property and Personality*, 183; M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, 37-60; M. DAVIES, 17 *Globalizations* 2020, 1104-1117; A. DI ROBILANT, 66 *Vanderbilt Law Review* 2013, 869-932; M. VATTER, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (225) 226.

*regarding the thing as purely fungible and interchangeable, its distinctness in a connected ontology can be brought out*⁹².

IV. CONT(R)ACTUALISERING

12. De wenselijke toekomst is mijns inziens dat we afstappen van de hiërarchische opzet van het recht waarin menselijke personen in één richting zeggenschap hebben over niet-menselijke voorwerpen. Mensen maken deel uit van een web van relaties waarin de niet-menselijke entiteiten ook een rol spelen om de mens te laten zijn wie en wat hij is. Ik geef hierna in vier stappen aan hoe we dat juridisch zichtbaar en (be)sprekbaar kunnen maken. Daartoe knoop ik vervolgens aan bij het model van cont(r)actualisering dat ik eerder ontwikkelde met Mariano Croce. Ik ga ten slotte in op overwegingen van rechtszekerheid.

13. Een eerste stap in de wenselijke toekomstige benadering lijkt me de erkenning dat de juridische concepten persoon en voorwerp altijd al artificiële concepten zijn geweest.

De betekenis daarvan verdient verduidelijking. Yan Thomas wijst in dit verband op de misvatting dat er in het Romeinse recht een ‘natuurlijk’ onderscheid zou hebben bestaan tussen persoon en voorwerp, waarbij het laatste ten dienste zou staan van de eerste⁹³. Voorwerpen waren veeleer onderhandelde entiteiten⁹⁴, waarvan de eigenschappen worden vastgesteld in geschillen. Het was bij wijze van spreken de *actio* tussen *personae* die de kwalificatie als *res* mogelijk maakte⁹⁵. In die opvatting zijn zowel personen als voorwerpen *proxies* voor juridische activiteit, in functie waarvan de invulling ervan flexibel is. Voordien al wees ook Santi Romano op het artificialisme in juridische beschrijvingen⁹⁶. Romano kwalificeerde niet-menselijke entiteiten als juridisch omdat ze deel uitmaken van netwerken die binnen het juridische speelveld worden geproduceerd. Precies door juridische technieken neemt het recht deze entiteiten in aanmerking, kwalificeert ze en knoopt er een scala aan juridische gevolgen aan vast⁹⁷. Op die manier worden mensen, dieren, planten, lucht, licht enz. een knooppunt in het juridische web van relaties.

⁹² M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 52-53.

⁹³ Y. THOMAS, “La valeur des choses. Le droit romain hors la religion”, 57 *Annales. Histoire, sciences sociales* 2002, (1431) 1431.

⁹⁴ Ook in die zin over het begrip ‘ding’: B. LATOUR en P. WEIBEL, *Making things public: Atmospheres of democracy*.

⁹⁵ A. RAHMATIAN, 6 *Modern Studies in Property Law* 2011, 365; M. VILLEY, “L’idée du droit subjectif et les systèmes juridiques romains”, 24 *Revue historique de droit français et étranger* 1946-47, (201) 207.

⁹⁶ S. ROMANO, *Frammenti di un dizionario giuridico* (Macerata: Quodlibet 2019).

⁹⁷ S. ROMANO, *Frammenti di un dizionario giuridico*, 252.

In de premoderne opvatting beschrijft het recht entiteiten om ze te integreren, en op basis daarvan rechtsgevolgen te creëren in het niet-juridische web van relaties waarin die entiteiten knooppunten zijn. Het recht is in die zin *slechts* een techniek van beschrijving als performatieve activiteit met institutionele en constitutieve gevolgen⁹⁸, iets wat de juridische doctrine overigens ook onderschrijft⁹⁹.

14. Een tweede stap is de erkenning dat ook niet-menselijke entiteiten een constitutieve rol spelen in het complexe web van relaties waarin elke mens is ingebed. Dat impliceert de erkenning dat niet-menselijke entiteiten niet extrinsiek zijn aan menselijke entiteiten, maar dat ze “*in fact integrated in all scales of human embodiment*”¹⁰⁰ zijn. Dit is de betekenis van de idee van een verstrengelde wereld (*entangled world*)¹⁰¹: wat menselijke entiteiten zijn, kan niet worden losgekoppeld van de constitutieve invloed die niet-menselijke entiteiten daarop hebben.

Als gevolg daarvan verwatert de strikte begrenzing van het individuele subject, en daarmee ook de hiërarchische, discontinue, absolute en solide invulling van de juridische categorieën persoon en voorwerp. Alle entiteiten moeten worden gezien als verstrengelde, continue, relatieve en fluïde processen, in de zin van in elkaar grijpende ketens van mensen en niet-mensen die op verschillende manieren hun *agency* uitoefenen en die in kaart moeten worden gebracht om de identiteit van elk van hen volledig te vatten¹⁰².

⁹⁸ P. BOURDIEU, “The force of law: Toward a sociology of the juridical field”, 38 *Hastings Law Journal* 1987, (805), 814. Zie ook M. CROCE, *The Politics of Juridification* (Abingdon: Routledge 2018).

⁹⁹ M. BUSSE en V. STRANG, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (1) 2; D. COOPER, 32 *Law & Social Inquiry* 2007, (625) 630; M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (205) 211; A. POTTAGE, in A. Pottage en M. Mundy (eds.), *Law, Anthropology, and the Constitution of the Social: Making Persons and Things*, (1) 5.

¹⁰⁰ M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (205) 206.

¹⁰¹ M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 69.

¹⁰² Zie ook, vanuit antropologisch standpunt, over de dividualiteit van het subject, met name als doordringbaarheid en deelbaarheid: M. BUSSE en V. STRANG, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (1) 5-6, 7; M. DE LA CADENA, in K. Omura, G.J. Otsuki, S. Satsuka en A. Morita (eds.), *The World Multiple. The Quotidian Politics of Knowing and Generating Entangled Worlds*, (20) 23; M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (1) 9; J. FROW, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, 273-288; C. HANN, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (xv) xvi; S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, 7; M. STRATHERN, *The Gender of the Gift: Problems with Women and Problems with Society in Melanesia* (Oakland: University of California Press 1988).

15. Bijgevolg meen ik ten derde dat de juridische categorieën persoon en voorwerp onder een overkoepelende neutrale noemer ‘juridische entiteit’¹⁰³ moeten worden samengebracht. De categorie ‘persoon’ zou dan kunnen verdwijnen om verwarring over de inhoud ervan te voorkomen, wegens de historische verstrengeling tussen *homo* en *persona* in westerse rechtsstelsels. Voor alle duidelijkheid impliceert dit niet dat ‘mens’ als relevante afzonderlijke juridische categorie zou moeten worden afgeschaft, maar wel dat die, naast andere juridische categorieën, onder het paraplubegrip ‘juridische entiteit’ zou gaan vallen.

Samen met het juridische concept persoon kan ook de connotatie ervan met het rechtssubject als exclusieve houder van rechten op voorwerpen worden verlaten. Om haar *agency* juridisch zichtbaar en (be)spreekbaar te maken, hoeft om het even welke entiteit – menselijk of niet-menselijk, levend of niet-levend – evenmin als houder van rechten, laat staan als rechtssubject, te worden gekwalificeerd¹⁰⁴. En mensen zouden niet langer (alleen) verplichtingen jegens elkaar hebben met betrekking tot (Frans: *à l’égard de*) niet-menselijke entiteiten, maar ook verplichtingen tegenover (Frans: *envers*) die entiteiten¹⁰⁵. In die opvatting verschuift de essentie van eigendomsrecht van een recht om uit te sluiten naar een plicht om in te sluiten¹⁰⁶ – ongeacht of de bestemming van die plicht een menselijke of niet-menselijke entiteit is¹⁰⁷. Die verplichtingen zouden niet enkel negatief zijn – zoals het verbod van beslag op persoonlijke goederen, maar kunnen ook positief zijn, zelfs buiten overwegingen van algemeen belang¹⁰⁸. Een mens zou bijvoorbeeld positieve verplichtingen kunnen hebben tegenover persoonlijke voorwerpen van een overleden familielid¹⁰⁹, tegenover een dier dat hem dienstbaar is geweest

¹⁰³ M. DE LA CADENA, in K. Omura, G.J. Otsuki, S. Satsuka en A. Morita (eds.), *The World Multiple. The Quotidian Politics of Knowing and Generating Entangled Worlds*, (20) 36; A. GREAR, 4 *Jurisprudence* 2013, 76-101.

¹⁰⁴ M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (55) 60; A. GREAR, 4 *Jurisprudence* 2013, (76) 86, 101; T. PIETRZYKOWSKI, in V. Kurki en T. Pietrzykowski (eds.), *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, (49) 59.

¹⁰⁵ M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 53; J. STRANGAS, 34 *Archives de Philosophie du droit* 1989, (123) 153-154.

¹⁰⁶ G.S. ALEXANDER, in H. Dagan en C. Zipursky (eds.), *Research Handbook on Private Law Theory*, (203) 219; S. KEENAN, 19 *Social & Legal Studies* 2010, (432) 434; S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, 16, 166 e.v. Zie voor Duitsland ook uitdrukkelijk § 14 (1) GG: “Eigentum verpflichtet. Sein Gebrauch soll zugleich dem Wohle der Allgemeinheit dienen”.

¹⁰⁷ M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (205) 217; J. STRANGAS, 34 *Archives de Philosophie du droit* 1989, (123) 127-128, 132-133.

Contra: V. KURKI, in V. Kurki en T. Pietrzykowski (eds.), *Legal Personhood: Animals, Artificial Intelligence and the Unborn*, (69) 78.

¹⁰⁸ A. DI ROBILANT, 66 *Vanderbilt Law Review* 2013, (869) 928.

¹⁰⁹ S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, 16, 166 e.v.

(pakweg een blindengeleidehond-op-rust)¹¹⁰, tegenover het huis waarin hij woont (pakweg door vochtbestrijding)¹¹¹. Reeds gekende juridische technieken – zoals rentmeesterschap, de trust of de fiducie¹¹² – komen tegemoet aan de opeisbaarheid van plichten ten behoeve van alle juridische entiteiten; een herneming van de oude debatten over de belangentheorie of de wilstheorie als grondslag van subjectieve rechten is daartoe niet nodig¹¹³. Eigendom hoeft als zakelijk recht ook helemaal niet te verdwijnen, enkel (verder) te worden gerelativeerd. Samengevat: “*we own the object, but it also owns us, in that it limits our behaviour*”¹¹⁴. Eigendom wordt zo echt een wederkerige relatie van toebehoren (*belonging*)¹¹⁵.

In plaats van rond mensen als personen/subjecten en niet-menselijke entiteiten als voorwerpen/objecten, zou het recht dan worden opgebouwd rond de contingente contactpunten tussen specifieke entiteiten in een specifiek web van relaties, ongeacht “*whether that point of contact is understood as an intersection, a node, a switching point, a location, a feeling or some other referent*”¹¹⁶. Dat web van relaties wordt dan een netwerk “*of intersecting forces and things in space*”¹¹⁷. Binnen die contingente assemblage is het veeleer het web van relaties dat ageert dan de individuele entiteiten die het samenstellen¹¹⁸.

Net zomin als de concepten persoon en eigendom laten contactpunten zich gemakkelijk vatten in statische, vooraf gedefinieerde juridische categorieën. Ze zijn voortdurend kneedbaar, afhankelijk van de laterale (in de ruimte) en verticale (in de tijd, over generaties heen) contingentie van de assemblage

¹¹⁰ J. STRANGAS, 34 *Archives de Philosophie du droit* 1989, (123) 153.

¹¹¹ A. GOROVITSEFF, 25 *Revue trimestrielle de droit civil* 1926, (881) 930-932.

¹¹² Over de misgelopen invoering daarvan in Boek 3 BW, V. SAGAERT, *Goederenrecht*, nr. 116.

¹¹³ J. DABIN, *Le droit subjectif*, 93, 97; J. STRANGAS, 34 *Archives de Philosophie du droit* 1989, (123) 127-128.

¹¹⁴ M. DAVIES, *Property. Meanings, Histories, Theories*, 109.

¹¹⁵ S. KEENAN, 19 *Social & Legal Studies* 2010, (432) 426, 427.

¹¹⁶ S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, 12.

¹¹⁷ S. KEENAN, 19 *Social & Legal Studies* 2010, (432) 427. Zie ook S. KEENAN, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (531) 544; M. VATTER, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biogality: Brave New Law*, (225) 227-228.

¹¹⁸ Zie ook A. ALVAREZ-NAKAGAWA, 18 *German Law Journal* 2017, (1247) 1274; D. COOPER, 32 *Law & Social Inquiry* 2007, (625) 636; M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 38, 47; J. FROW, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (273) 280; S. KEENAN, 19 *Social & Legal Studies* 2010, 426, 427 e.v., 434; S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, 5-6, 8; S. KEENAN, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (531) 544; B. LATOUR, “On Interobjectivity”, 3 *Mind, Culture, and Activity* 1996, (228) 239; L.S. UNDERKUFFLER, *The Idea of Property: Its Meaning and Power*, 111; M. VATTER, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biogality: Brave New Law*, (225) 226.

waarvan ze deel uitmaken¹¹⁹. In plaats van een binaire benadering¹²⁰ is een meervoudige omschrijving nodig. Enkel op die manier kan en moet het recht de relatie tussen menselijke en niet-menselijke entiteiten zichtbaar en (be-)spreekbaar maken.

16. Contactpunten reguleren in een niet-dichotome ontologie zou ten vierde betekenen dat we terug een rechtstaal van objectief recht gebruiken in plaats van de individualistische taal uit de Moderniteit van het subjectief recht¹²¹. Ik geloof sterk in het transformatieve effect van zo'n modulatie die de noodzaak overstijgt om de individualistische¹²² moderne rechts-taal van subjectieve rechten te spreken¹²³. De manieren waarop niet-westerse rechtssystemen omgaan met het samenleven op de aarde zouden – in tegenstelling tot het koloniale verleden – omgekeerd nu voor ons een voorbeeld kunnen zijn¹²⁴. Die voorbeelden zijn al goed gedocumenteerd, bijvoorbeeld in het Afrikaanse concept van ubuntu¹²⁵, in het denken van de Aboriginals, de Andes, de Māori, de Melanesiërs en de First Nations¹²⁶. Die voorbeelden kunnen behulpzaam zijn om het toekomstige westerse juridische landschap te ontwerpen.

17. Het juridische model van cont(r)actualisering dat ik met Mariano Croce ontwikkelde, kan bijdragen tot de transformatie die ik hier voorstel.

¹¹⁹ S. KEENAN, 19 *Social & Legal Studies* 2010, (432) 424, 430; S. KEENAN, *Subversive Property. Law and the Production of Spaces of Belonging*, 7.

¹²⁰ G. TEUBNER, "Rights of non-humans? Electronic agents and animals as new actors in politics and law", 33 *Journal of Law and Society* 2006, (497) 520.

¹²¹ *Contra*: V. KURKI, 18 *German Law Journal* 2017, (1069) 1079-1080, 1086.

¹²² G.S. ALEXANDER, in H. Dagan en C. Zipursky (eds), *Research Handbook on Private Law Theory*, (203) 203.

¹²³ Vgl. M. VILLEY, "L'idée du droit subjectif et les systèmes juridiques romains", 24 *Revue historique de droit français et étranger* 1946-47, (201) 203: "N'est-on pas entraîné à mal comprendre la signification de certains mots, tel et en premier lieu le mot de *jus*, qu'à notre avis les modernes ont grand tort de traduire 'droit' subjectif?"

¹²⁴ M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (55) 57; S. KEENAN, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (531) 547.

¹²⁵ A. KEIRSE, "Ubuntu. Voor een verbintenissenrecht met ruggengraat. Over lessen van het Afrikaanse wereldbeeld en Grieks- en romeinsrechtelijke grondbeginselen voor het hedendaagse verbintenissenrecht", *TPR* 2014, 1055-1116. Omstandiger: T. BENNETT m.v. A.R. MUNRO en P.J. JACOBS, *Ubuntu. An African Jurisprudence* (Kaapstad: Juta 2018), 226 p.

¹²⁶ M. BUSSE en V. STRANG, in V. Strang en M. Busse (eds.), *Ownership and Appropriation*, (1) 7-8; M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (205) 206; M. DE LA CADENA, in K. Omura, G.J. Otsuki, S. Satsuka en A. Morita (eds.), *The World Multiple. The Quotidian Politics of Knowing and Generating Entangled Worlds*, 20-36; J. FROW, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (273) 279; S. KEENAN, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (531) 533-534, 546, 547; M. VATTER, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (225) 227.

Wij hebben dit model in eerste instantie ontworpen als transformatief model voor de juridische erkenning van niet-traditionele familieconstellaties tussen ouders en kinderen enerzijds¹²⁷ en tussen volwassenen onderling anderzijds¹²⁸. Wij stelden daarmee de traditionele opvatting van familierechtelijke categorieën als vooraf gedefinieerde, statische statussen fundamenteel in vraag. We vervingen die door een model waarin het recht de rechtsgebruikers zelf ruimte biedt tot vormgeving van hun gefragmenteerde familieconstellaties. Ons model bouwt voort op de assemblagetheorie van Gilles Deleuze en Félix Guattari¹²⁹ en de actor-netwerktheorie zoals ontwikkeld door Bruno Latour¹³⁰.

Dit model is ook bruikbaar om relaties van mensen met niet-menselijke entiteiten juridisch zichtbaar en (be)sprekbaar te maken. Het gaat evenzeer uit van een relationistische en anti-essentialistische opvatting, ditmaal van wat een entiteit is binnen een netwerk. Relationisme betekent dat alles wat is, alleen bestaat binnen een netwerk van verbindingen tussen knooppunten, waarbij ‘knooppunt’ kan worden opgevat als *alles* wat relevant is binnen een netwerk. Alleen binnen de grenzen van een bepaald netwerk kan men zo bepalen wat een bepaalde entiteit maakt tot wat ze is¹³¹. Margaret Radin haalt als voorbeeld aan: een trouwring van een gehuwd paar¹³². De betekenis van die trouwring voor dit gehuwd paar is anders dan die van soortgelijke entiteiten (ringen) binnen soortgelijke netwerken (relaties). Om die betekenis te bepalen, volstaat het dus niet om in het algemeen de vorm of materiële samenstelling ervan na te gaan, of nog, de status die binnen het instituut huwelijk aan ringen wordt toegekend. Op basis daarvan zou men enkel kunnen aangeven wat trouwringen betekenen in gelijksoortige contexten, niet wat een bepaalde trouwring is binnen een specifieke context. Het is vrij onwaarschijnlijk dat trouwringen binnen verschillende netwerken precies dezelfde knooppunten hebben – hoewel sommige trouwringen sommige knooppunten zouden kunnen delen, zoals de betekenis die eraan wordt toegekend door het paar, het materiaal waarvan ze zijn gemaakt of de juwelier waar ze zijn gekocht. Als men de identiteit wil vaststellen van de niet-levende entiteit die men ‘ring’ noemt – niet in het algemeen, maar binnen het relationele netwerk van twee

¹²⁷ F. SWENNEN en M. CROCE, “Family (Law) Assemblages: New Modes of Being (Legal)”, 44 *Journal of Law and Society* 2017, 532-558; F. SWENNEN en M. CROCE, 44 *Journal of Law and Society* 2017, 532-558; F. SWENNEN, “Motherhoods and the Law”, in H. Willekens, K. Scheiwe, T. Richarz en E. Schumann (eds.), *Motherhood and the Law* (Göttingen: Universitätsverlag Göttingen 2019).

¹²⁸ M. CROCE en F. SWENNEN, “Cont(r)actualisation: A Politics of Transformative Legal Recognition of Adult Unions”, 30 *Social & Legal Studies* 2020, 230-250; F. SWENNEN, “Un-coupling family law: The legal recognition and protection of adult unions outside of conjugal coupledness”, 28 *Feminist Legal Studies* 2020, 39-60.

¹²⁹ G. DELEUZE en F. GUATTARI, *Mille plateaux*, in *Capitalisme et schizophrénie 2* (Paris: Les éditions de minuit 1980).

¹³⁰ B. LATOUR, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory* (Oxford: Oxford University Press 2005).

¹³¹ M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 38.

¹³² M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*, 16-17, 36-37, 54.

individuen – moet men achterhalen wat die entiteit doet in het specifieke netwerk waarvan hij deel uitmaakt – wat hij voor de geest roept, betekent, vertegenwoordigt, wat zijn waarde is, uit welk materiaal hij is gemaakt, wie de ontwerper ervan is enzovoort. Wat een bepaalde ring in een bepaald netwerk is, kan alleen worden vastgesteld via de etnografische methode die Bruno Latour voorstelt en die impliceert dat “*there is only science of the particular*”¹³³. De bepaling van de identiteit van deze entiteit ‘ring’ binnen dit netwerk ‘huwelijk’ veronderstelt een veel grotere inspanning dan enkel de bepaling van de identiteit van ringen in het algemeen binnen de instelling van het huwelijk in het algemeen. Anti-essentialisme is daarom een van de belangrijkste uitvloeisels van het relationisme.

Cont(r)actualisering is dus een erkenningsmodel dat laat zien waarom en in welke mate niet-menselijke entiteiten relevant zijn voor het leven en de identiteit van mensen – die met andere woorden laat zien wat niet-menselijke entiteiten *doen*, “*especially in the emotional field, for the development and fulfilment of one’s own personality*”¹³⁴. In de nieuwe opvatting die ik voorstel, blijft het recht daarmee een beschrijvende activiteit die traceert en verklaart hoe actoren met elkaar in contact komen en ‘contactpunten’ creëren, die zij zodanig ‘contractueel’ verwoorden dat ze in een bestaande juridische categorie – zoals ‘huwelijk’ of ‘ouder’, of dus ook ‘ring’ – kunnen worden ondergebracht. Op die manier worden die actoren letterlijk rechtsgebruikers. Zij brengen de juridische categorieën beter in overeenstemming met de maatschappelijke werkelijkheid die ze beogen te beschrijven. In het model van cont(r)actualisering wordt de productie van juridische categorieën dus mee afhankelijk van een voortdurende ‘onderhandeling’ tussen hoe actoren hun ‘contactpunten’ verwoorden enerzijds en juridische categorieën met een open structuur anderzijds.

Natuurlijk is er een relevant verschil tussen menselijke en niet-menselijke entiteiten: deze laatste kunnen niet cont(r)actueel onder woorden brengen *wat* zij binnen hun netwerk doen, *hoe* zij dat doen en hoe zij willen dat het recht dat wat en hoe regelt. Het is dan ook niet als rechtsgebruikers dat niet-menselijke entiteiten juridisch in beeld kunnen komen. Dat doet er niets aan af dat de juridische beschrijving van de maatschappelijke werkelijkheid ook productief is voor het statuut van niet-menselijke entiteiten – die meer kunnen zijn dan inerte dragers van menselijke betekenisgeving.

18. Het relationalistische en anti-essentialistische model dat ik voorstel, geeft natuurlijk aanleiding tot bezorgdheden over de rechtszekerheid en over de sociale en economische kosten van het onderzoek naar elke specifieke

¹³³ B. LATOUR, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*, 137.

¹³⁴ ECRM 18 mei 1976 (ontv.), nr. 6825/74, X./IJsland.

assemblage¹³⁵ om er de juiste rechtsgevolgen aan vast te knopen. Een manier om bezorgdheden weg te nemen is om (net als in het familierecht) standaard uit te gaan van algemene identiteiten, als sjabloon. Margaret Radin, bijvoorbeeld, stelde “*shared understandings that are, for now, too entrenched to be revisable by individuals*” (voordien: “*consensus*”) voor als maatstaf om voorwerpen als persoonlijk te beschouwen, in de zin van relevant voor “*human flourishing*” (voordien: “*healthy self-constitution*”)¹³⁶. Maar rechtsgebruikers moeten ook de mogelijkheid hebben om het sjabloon aan te passen aan hun specifieke assemblage. Het recht dreigt daardoor geen *potluck* te worden¹³⁷. Bestaande voorbeelden in wetgeving¹³⁸ en rechtsleer¹³⁹, met name over persoonlijke voorwerpen in de nalatenschap, tonen hoe open normen ruimte bieden zonder de rechtszekerheid onevenredig in het gedrang te brengen. In dat opzicht komt aan rechtsgebruikers (slechts) *semi*-autonomie toe¹⁴⁰.

V. BESLUIT

19. De cont(r)actuele benadering die ik voorstel, gaat veel verder dan enkel opnieuw de artificialiteit te benadrukken van de huidige juridische categorieën persoon en voorwerp en van de dichotomie daartussen. Zij zou veel verdergaand ook toelaten ‘recht te doen’ aan de contingentie en het wederzijds constitutieve¹⁴¹ karakter van de relaties tussen menselijke en niet-menselijke entiteiten die samen een assemblage vormen. Daartoe moeten de concepten persoon en voorwerp zelf grondig worden herdacht¹⁴² en moet ook het concept subjectief recht zelf in vraag worden gesteld¹⁴³. De metafysische visie waarop cont(r)actualisering gebaseerd is, heeft daartoe transformatief potentieel omdat “*ceasing to be modernist, it reverses the Great Divide*”¹⁴⁴ tussen persoon/subject en voorwerp/object met een relationele en anti-essentialistische kijk op de wereld. Het relateert bestaande juridische concepten

¹³⁵ Vgl. C.E. SCHNEIDER, “The channelling function in family law”, 20 *Hofstra Law Review* 1992, 520-522.

¹³⁶ M.J. RADIN, *Reinterpreting Property*, 4-5.

¹³⁷ S.R. MUNT, “Queer sociality”, in D. Feenan (ed.), *Exploring the ‘Socio’ of Socio-Legal Studies* (New York: Palgrave Macmillan 2013), 228-250.

¹³⁸ Bv. art. 643 Code civil du Québec; § 2047 Duits BGB.

¹³⁹ G. CORNU, in *La personne humaine, sujet de droit*, 229.

¹⁴⁰ F. SWENNEN en M. CROCE, 44 *Journal of Law and Society* 2017, (532) 551-553.

¹⁴¹ M. DAVIES, 22 *Australian Journal of Human Rights* 2016, (37) 44; M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (205) 209.

¹⁴² M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (55) 56; A. GREAR, 4 *Jurisprudence* 2013, (76) 93.

¹⁴³ M. DAVIES, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (205), 207; M. DE LEEUW en S. VAN WICHELEN, in M. de Leeuw en S. van Wichelen (eds.), *Personhood in the Age of Biolegality: Brave New Law*, (1) 6.

¹⁴⁴ B. LATOUR, 3 *Mind, Culture, and Activity* 1996, (228) 238.

door te erkennen dat “*modernism in philosophy was a brief parenthesis in intellectual history*”¹⁴⁵.

Verdergaand dan enkel de dichotomie te herdenken tussen persoon en voorwerp, stelt de wenselijke transformatie ook de dichotomie tussen goederenrecht en verbintenissenrecht verder in vraag¹⁴⁶. Cont(r)actualisering biedt ook hier de mogelijkheid om een artificialistische benadering van juridische categorieën te combineren met een nieuwe aandacht voor relaties. Cont(r)actualisering houdt dan in dat de identificatie van de eigendomsrelatie van mensen met voorwerpen de identificatie vereist van hoe de eerste het leven en de identiteit van de laatste beïnvloeden *en omgekeerd*. Samengevat: “*wash away the shrouds of inanimate object status, so that we may say not that we own gold, but that a luminous golden spirit owns us*”¹⁴⁷.

¹⁴⁵ É. HACHE en B. LATOUR, “Morality or moralism? An exercise in sensitization”, 16 *Common Knowledge* 2010, (311) 326. Zie ook J. FROW, in S. Stern, D.M. Maksymilian en B. Meyler (eds.), *The Oxford Handbook of Law and Humanities*, (273) 278.

¹⁴⁶ Daarover eerder V. SAGAERT, *Goederenrecht*, nr. 63.

¹⁴⁷ P. J. WILLIAMS, 22 *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Review* 1987, (401) 433.